

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Illyés Gyula:

Mire jó egy nemzet, vagy egy évszázad tanácsai¹

Csüggesztő számvetés

Valahányszor Európa egységesítésének gondolata fölvilian, azt mindig a béke és a veszély kovája-acélja csíholja ki. És legtöbbször nem is a megteremtendő eszményi béke, hanem az úgy-ahogy már megteremtett béke fogalma. Első írásos nyoma az az 1305-ben kelt körlevél, amelyben Szép Fülöp a török ellen szólítja egységbe Európa fejedelmeit. A következő században, Bizánc elestekor ezt ismétli a cseh király, Pogyebrád György², de ellenfele is, II. Pius. Majd a francia IV. Henrik hugenotta minisztere, Sully. Aztán Comenius, William Penn és – éppoly lelkesen – a kor leghűvösebb agya, Kant. Ismerjük a mi II. Lajosunk koldus udvarának vészüzeneteit is a keresztény világhoz az immár kisedet magyar nemzetet is ostromló iszlám további előretörésének, az európai civilizáció e szörnyeteges katasztrófájának idején; azért nem soroltuk a maga helyén a többihez, mert ezeknek a vészjeleknek annyi hatások sem lett, hogy fölfigyeltek volna rájuk. (Ha ugyan nem éppen az Úr üdvös figyelmeztetésének minősítették, mint Lutherék, vagy hasznos politikai egyensúlynak, mint a Bourbonok.) Nem is igen figyelhetett, nyugtat meg bennünket a történelem, hisz akkor még nem volt meg a nemzet fogalma, a vallásos hit pedig már alig-alig volt hatékony tudatelem ilyen természetű közselekvésre.

A XIX. századra várt a szép – valóban mennyecien eszményi – ajánlatok földi akadályozása. Az osztályharc szerepét nem kell, ki tudja hányadszor, megvilágítanunk.

A másik ok a XIX. század eleje óta megfigyelhető nacionalizmus. A küzdelem ez ellen is a szép eszmények jegyében és stílusában kezdődött. Az írónak dilettáns Coudenhove-Kalergi 1922-ben megható jóhiszemmel fogalmazza és szorgalmazza a Páneurópa Mozgalmát. A Népszövetségnek Briand-megálmodta tervét a kor leghajlékonyabb tollú prózaírója és legércesebb torkú lírikusa párban fogalmazza: Giraudoux és Saint-John Perse. Annyit ért, mint a többi együttvéve. Csináljuk meg az összegezést a század legtöbb szelében megfordult írójával, Malraux-val: la nation est le phénomène dominant du XX. Siècle. Századunk uralkodó jelensége – a francia mondatban: adottsága – a nemzet.

Már most: akadályozója-e vajon ez is Európa, azaz most már az egész bolygó békéjének? Vagy előkészítője-e? Sőt föltétele-e? Hasonlóan az osztályharchoz, mely évtizedek során éppigy minősült hol akadályaként, hol megteremtőjeként az emberiség immár véglegesen esedékes egységesülésének. Mert hisz annak elmaradásával... Hiroshima lángujjai irták a falra, hogy mi jöhet.

Örök fölismerés

Hogy a béke jobb, mint a háború: az írásos irodalom egyik legősibb alkotása is meggyőző versekben hirdette, noha föltehetően arra prózában sem volt szükség. Hogy ez a meggyőzés miért hat nehezen, arról az emberiség két legmélyebben okvizsgáló újabb tudományága – a gazdaságtan és a lélektan – évente fokozódó tömegben rogyasztja a könyvtárak polcait. A baj két kulcsszavát már a legősibb verstörédé-

¹A huszonöt évvel ezelőtt, 1983. április 15-én elhunyt *Illyés Gyula*: *Szellem és erőszak* (Magvető, Bp. 1978.) című kötetéből közöljük ezt az írást. (Szerk.)

²Mátyás király első feleségének apja (Szerk.)

kek tudták: haszon és agresszivitás. Trója mesés kincsei és Achilles kivagyisága. Ellenszertüket meglelni, illetve érvényesíteni nyilván bajos, ha mindmáig foglalkoznak velük. De miért is nem fogadjuk meg mi, értelmes egyének, az oly világosan jó szándékú tanácsokat? Ittönnan elménk e különös renyhésége? A kérdés gyermeteg. Hogy érvényesíthetném én, egyszerű Duna-parti gyalogló véleményemet a hadiipari tanácsokban? De mit tehetek még azokkal a híres agressziós ösztöneimmel szemben is, amelyek világbíró hatalmáról a modern lélektan ugyancsak súlyos köteteket rak a polcokra? A gazdasági okok szerkezetébe belelátni: meghaladja rég az elme közpolgári határait, s így csüggesztenek is. De a lélek nyugtalanságának, magányosodó és támadó tüneteinek kutatógatásához csak vissza-visszatérhetünk. Magam is elsodálkozom, hogy ezt latolgatva miért elmélkedem egyre gyakrabban a nemzetről. Jó úton járok? Bátorít, hogy rengeteg e téren a társam, világrészekre és évszázadokra szöttek-inthetően.

Hosszú volna tehát még egyszer elsorolni, hogy mitől fült kudarcba újra és újra Európa annyiszor megajánlott egységesítése. Hogy mi robbantotta szét a meglevő kereteket is. Az okok különböző burka alatt, nem lehet elégszer ismételni, elsődlegesen mindig gazdasági érdekek erjedtek. E fedő burkok leglőbbet emlegetett neve pedig kétszáz évre visszamenően a kezdetben oly szép hangzású *nemzet*. Ma nincs domináló adottság, amely veszélyesebben csengene – ne annyi katasztrófát idézne az emlékezetbe –, mint a Forradalom ígézetes szülőtte, a Nation. De – változatlanul – nincsen esábitóbb se. Tehát újra, rosszra egyként fölhasználható. Mint folytassuk hát e fogalom honi fajsúlymérését? Milyenek vagyunk nemzet mivoltunkban ma mi, magyar anyanyelvűek? S milyenek lehetünk? Egyaránt a mi magunk s a világ hasznára.

Hogy nemzet vagyunk, ezt a tényt valamiféle kötelességként is el kell fogadnunk. Elsősorban úgy, hogy aki ennek az egységnek a tagja, nem működhet annak nemcsak léte, hanem jóléte ellenében sem. Közös magánérdeünk, hogy ez az egység kifelé, befelé minél erősebb legyen. Hiszen, ha gyenge, hogy lenne képes engem, a magányos egyént megvédeni? De hát milyen természetű maga ez az erő? S milyen lehet? S mi lehet ebben nekem, az egyének közvetlen szerepem? Túl azon, hogy állampolgár vagyok s meghallgatom a politika helyes tanácsait.

Felelőség a minőségért

Amíg a házak téglából épültek, a gyerek óraszámra elnözte volna, hogyan veszi kezébe a kőműves a téglát: átdobja a másik oldalára, megkopogtatja, szinte meghallgatja, milyen hangot ad. Hogy milyen helyre tesz bennünket a népek együttesében az Idő: tőlünk is függ, akárhogy forgatjuk. (Mert hisz forgattatunk megmérettetésre.) Minőségünket – a kapott anyagból is – mi alakítjuk ki. És nem lesz-e a megoly tökéletes – már békés – világegyüttesben is, ha versengés nem is, de vizsga? És vajon a nagyok mindenféle együttesben nem minőségükkel vizsgáznak-e a kisebbek, az Idők kezete óta? Kisiskolások hát a következtetés: aki nemzetét gyengíti, az épületet árulja el: értsünk azon akár Békét, akár Nemzetközösséget. Közismert dolgok ezek, mondja az olvasó. Gyakorlatuk nem közismert.

És ha az egy érdekkörbe tartozó népek az Építkezés során a versenyt mégis rövidlátóan értelmeznék? Ha egymás anyagát rongják, annak minőségét flymálják, gáncsolják egymást? Megint csak iskola következtetés: a közös jövőt árulja el az, aki nem esatlakozik ilyen esetben a jogtalanul háttérbe szorított nemzete védelméhez. Annál inkább kell tennie ezt, mert hiszen nemcsak egy távoli közösséget óv, hanem egy közelit is. Az egyéneket, akik az ő közösségét, nemzeti együttesét alkotják. Mert hol vagyunk már az egykori szép szolamú nemzeti gravemenektől! A nemzeti – faji, vallási, anyanyelvi – sérelem ma fokozottan brutális, eleven hórt súroló egyéni sérelem, az osztályharc legzordabb vastörvényei szerint: legkegyetlenebbül a társadalom úgynevezett legalsóbb rétegeit sújtja, a legvédtelenebbeket! S van még egy következtetés. Lévéen *dictio in adjecto*, hogy az annyit emlegetett magányosodási érzet fő okozója a közösségtelenség, a nemzeti védtelenségről akár mélylélektani elmélet teremthető. Mire jut az az egyén, aki nemzeti együttesben nem lel otthon? Vagy abból kizáratik. Nem kell lélek-elemző kézikönyvet lapoznunk. Mit írt Kőlcsey nemcsak egy könyvbe, hanem egy himnuszba is? Rettegve bújt az üldözött, utolsó védbarlangjában, tudata mélyén is kardhegy villant felé s az emberietlenedés szörnyeinek szeméi.

De hát hogy szüntethető meg a XX. századnak ez a lelki állapota – hogy már ne csak az okait taglaljuk? S ha volt erre igyekezet, kivette-e abból vajon részét abban a távolibb és közelibb közösségeknk minden tette képes „tényező”-je. Az idézőjel itt olyasféléképp keríti a kérdést, mint azt a száját a gúnymosoly, amely maga is tudja a választ. A lelkek e sürgető egyezségét miként szolgálta vajon a szellemi élet?

A sovínizmus mint a nemzeti tudat hiánya

Pszichikai vizsgálatok különös eredménye, hogy a közéleti emberek 4-5 évente megtartott bármily demokratikus kiválasztása ártalmára is tud lenni a – demokráciának; magának a közéletnek. Lelkileg különösen. Az alatt a 4-5 év alatt az egyéneknek – ezt mutatják a vizsgálatok – alig van felelős érzésük a demokrácia közvetlen működtetésére. Mindent az intézményekre hagynak: a „felsőbbsegek”-re. Afféle rossz értelmű apa-fiú viszony alakul ki.

Ez az akaratlan áthárítás végzetesen képes zörgővé tenni a nemzet fogalmát is. Századok, de évtizedek folytán ez az áthárítás teljesen üres kigyóbborré változtatja ezt az elején oly hús-vér s ugyanakkor égien szent szót.

Gondolom, nemcsak az én életemnek akaratlan tömegpszichológiai tapasztalata, hogy – épp a hazafias frázisok legsűrűbb durrogása közben – milyen megdöbbentően fogyalékos volt, összevetve a többi nemzetekkel, az úgynevezett magyar köznép nemzeti tudata. Színmagyar vidékről származom, a magyar anyanyelvűség közepéből. A társadalomnak abban a mélysűrűjében, a latifundiumok pusztáin az egyéneknek, nyugodtan mondhatjuk így, fogalmuk sem volt – így helyes a kifejezés: tudatuk sem – arról, hogy ők magyarok. A nemzetnek se múltjával, se jelenével, még kevésbé tehát jövőjével nem gondoltak. Mindaddig, amíg valami külső veszély bőrükön nem érezte velük. Amikor tehát már késő volt. Amikor már a nyilvánvalóan legirányzatosabb demagógia legoicsóbb frázisait vették elméjük helyett rögtön ajkukra – elég tán a legmegszégyenítőbbet, a „megállj, megállj, kutya Szerbiá!”-t földidéz-nem, amely a pusztai eselődéket először ismertette meg ezzel a szóval: Monarchia. Amelyért rögtön – a szörnyű mű „nép-dal” szerint – vére kihűltéig kell lelkesednie és meghalni a nincstelen béreslegénynek. De hiszen ezzel indultak harcha – a magyarság érdekeivel soha ellentétebb kalandba – nemcsak az agrárproletariátus fiainak százezrei, ezt se feledjük. Igen, mindez „földlépítményi” tünet. De a tünet megváltozását pusztán az okozat megváltoztatásától várni – ez meg már valami szellemi csőd bevallása volna, ezt se feledjük. Szembe kell szállnunk magunkkal a tünetekkel is. Kell? Kiknek? Nyilván nemcsak a „felsőbbsegek”-nek. Indulatuk jó ápolásáért és világos vezetéséért a népek világszerte nemcsak a 4-5 évente megválasztott intézményeket működtetik, nem kis erőt fordítva fenntartásukra, nem mindennapi tiszteletet biztosítva nekik.

Vas- és aranytörvény

Különös súlyt kapott (és különös figyelmet igényelt volna) az utóbbi évtizedek során ez a földadat azokban az országokban, ahol a vallási, faji, anyanyelvi különbözőzés is gátolhatta az egységes nemzet kialakulását, igen sok helyütt abban az értelemben, amelyre a múlt század az asszimiláció szót kezdte alkalmazni.

Az írástudó mesterség azt tanítja, hogy gondolataink fonálát a végén kössük össze. Mondandónk magyával a befejezéskor álljunk elő. Szeretném én a csattanót előre bocsátani, az okfejtés elején kiadni, minél félreérthetlenebbül, minél hangosabban. A magyar anyanyelvű nemzet alapja és kerete a magyar anyanyelvűség. A nemzetre lenne pusztítón végzetes, ha e szó ismétlése folytán bármily vonatkozásban számunkra nem az volna a megingathatatlan alapelv: a magyar nemzetbe idomult, idomul s fog idomulni, aki a magyar anyanyelvűekkel vállal közösséget, bármiféle eredet tekintetbevétele nélkül. Úgy értem: érvényesen akár a hetediziglen fölmenő magyar leszármazottakra is.

A bentlétnek ez a megingathatatlan egyenjogúsága arra természetesen nem ad jogot senkinek, hogy a közösség érdekeit sértse, mert ezzel ő is jogot sértene. Ha azt teszi, akár vakságból, akár egyéni érdekből: a közösségtől eltávolodik, maga zárja ki abból magát. De hát ez megint iskolásoknak való tétel. Annál csüggesztőbb, hogy magyarázni kell írást és írályt tanultaknak is.

Ez eddig tiszta beszéd. De mire is akarunk menni vele „közlelebből”? Sőt legközelebből. Az újkori nemzeti tudat világosodása és meg-megvilágítása, mint az újságolvasó is tapasztalhatja, a földkereség minden pontján erőket mozgósít. És erőket győz le. De mi célból is hát?

Száraz ágon csivogó madarak

A „főhív civilizáció” új korának egyik legnagyobb kulturális átka a madárnyelvek, a szellemi zsarogok elszaporodása. Amilyen hasznos a munkamegosztás szakosodása a gondolatcsere terén, olyan káros az „utca emberétől”, maibb szóval a dolgozó tömegektől az az elkülönülés, ami a szellem igényezett fórumain – vagyis illetékesnek tetsző – területein világszerte tapasztalható: megbecsült és kevés-

bé becsült akadémiákon, művészi és „bölcselmi” vitahelyeken, a betű és a szó valamikor közönséglátogatta, tapstól és hurrogástól is élvezetes hangos pástjain.

Ha századunk közösségi elszikeseése a magányosság, e társadalmi társas magánynak nemesak tünetei, de okozói a betűértőknek e sokféle, de lényegében hasonlatos tolvajnyelvi.

Mondjuk tehát, hogy a szellemi élet elhagyta a közéletet? Mondhatjuk még keményebben: az írástudó ritkán árulta el úgy a közügy-tudót, mint világszerte napjainkban. Igen, a hivatott betűvető a hivatott közéleti férfit és nőt.

Abbahagytuk – elfeledtük? – a gondolatközlés fő elemét, a fogalmazást. Holott ez az első követelmény: bármily körülmények között. Százszoros feladata annak az irodalomnak is, amely (a szórakoztatást méltó büszkeséggel más területre hártva) a köz- és magánlélek, sőt az istenkereső lélek föltárása közben valamiféle hivatást is vindikál. A múltban erre nem egy út kínálkozott, sőt úgy-ahogy kúpostatott. De – mi maradt ezekből a mi közlekedési eszközeinknek?

A nemzeti függetlenségi mozgalom természetüknél fogva világszerte haladók. Az önálló nemzeti állam a gazdasági emelkedés lépéseje. Az államokon belüli nemzetiségi mozgalmak – szembekerülve a merev egység polgári államaival, kezdetben reakciósnak tetszenek. Mintha a tartományrendszerű királyságokat sírnák vissza. A köllő Mistral idején a provanszál mozgalomnak néptáncait az egyház áldja, a ci-devant főnemesség támogatja. Ilyen a kép Spanyolországban, Németországban, Nyugat-Európa csaknem minden többnyelvű országában. Ma ezek a mozgalmak rendre szélsőbaloldaliak. A csak „erős tájszólású” tájak helységeknek népszavazással választott tanácsai vörös zászlót lobogtatnak a községházán. Nyilvánvaló a gazdasági háttér: az osztályharc fölvilágosító ereje. „Mit gondolsz, milyen nyelvre fordítottam én most a verseimet?” – kérdezte tavalyelött tőlem Guillevic, aki nemesak a francia költészetben játszik rangos szerepet, hanem a kommunista pártban is. – „Bretonra!” Holott ő már nem is beszéli szűkebb pátriája mellégtöltő anyanyelvét. (Elzászhaz gyermekeskedvén, Párisban iskolázódván.)

Lélek és barázda

A lényegben modern államot mégsem fenyegeti az a fölbontás, ami ellen szinte egyforma szenvedéllyel rázta öklét az ultra-konzervatív Tisza István, a radikális Edouard Herriot és... az olvasó nyilván listával tudja folytatni. Az egység-örző jelszó rég nem az, hogy „egy barázdát sem”, hanem egy lelket sem. Megoldásul pedig a fejlődésnek az az útja kínálkozik, melyet – nem lehet elégszer fölhidézni – Lenin a nemzetiségi önrendelkezés elveként gondolt el és dolgoztatott ki. Ki ne látna itt az ország-fölbontásnak, népi-nemzeti összefogásnak valami olyanfajta szellemét, mely a jó fundusra épülő nemzetköziség kísérője? Ennek eljöttét akár prédikációba foglalva hirdetni, soha békésebb ígéhirdetés a Föltámadás anyját látott ünnepe. Miért akadozik mégis a Nyelv? Pünkösdt vár? Mindent az Égiektől? A tunya segélyeső fülébe hangzott onnan is válasz.

A haladó magyar szellemi életnek századunkkal kezdődő működésére olyan jellemzést lehet mondani, ami egyben vád is lehetne, egy újabb kori nemzeti fölfogás szerint. Rákosi Jenő és Gyula diák hangjának ellenében s annak ellensúlyozására a jobbak rezzenése az volt hogy: mi rosszat, lebecsültöt, akár sértőt lehet mondaniok. Ady zsenialitása ezt a hangot és alapmagatartást makulátlan hévvel verte a köz-tudatba, a korszak tünetei szerint. Ady zsenialitása elnémult, a hang és magatartás itt maradt, merőben más tünetek között.

Szántás és vetés

A politikusok – ellentétben a közhiedelemmel és a régmúlt diktátorainak szent hitével – nem szeretik, ha minden kérdés megoldására őket tartjuk illetékesnek. Hisz – nem szólva arról, hogy vannak megoldhatatlan kérdések is – rengeteg az olyan probléma, amely nemzedékről nemzedékre úgy követi az emberiséget, oly ádázul, mint az ellenség föltalálásáig a tudóvész, a vérbaj, a depresszió, a szadizmus. Micsoda összefogás, a szellemnek és a gyakorlatnak milyen együttes erőfeszítése kellett ahhoz, míg bekövetkezett egy-egy csoda. De akár tetszik a politikának, akár nem: a szellemi élet dolga, hogy a res publica menet elé szántson, legalább ugart törjön a jó magvaknak. Európa szellemi élete századunkban ezt egyre kihagyásosabban végezte. Megnyerni pedig nemesak a „jobbak”, értsd jobb körök értelmét, hanem a tömegek lelkét is, beleértve, a görög példák nyomán, akár a hal- és birkapiacon lödörgöket, szóra-áhitókat is: már-már épp az eszme elárulásának minősült. A fura az volt, hogy ennek túllontúl ismert és megtapasztalt következményein legfölháborodottabban épp az írástudók csodálkoztak.

Mindez pedig arra vág, hogy a köz – ma már lefitymálón; a tömeg – tudatának alakításából semmiféle olyan szellemi élet nem vonhatja ki magát, amely még ismer eszményt s hisz az eszmények gondo-

latalakító erejében. Amelynek épp azért elsődleges feladata volna újonnan is jó tartalommal megtölteni a nemzet megörökölt fogalmát.

Igehirdetés tehát? „Prédikáció?” Ez nem olyan földadat, amelynek elmulasztása honpolgári véttség. De akik ilyenyszerű Szellemi Közszolgálat fejében vesznek-fogadnak el whiskeyre és Courvoisier-re átváltott korsó söröket, pár virsliket a tömpe újjak asztaláról?

Az a jó nemzet, amelyben jól érzem magam. Ahol szívesen adok és fogadok el parolát. Ahol minden honfitársamat velem egyenrangúnak ismerem el. Természetesen az autóbuszban is. Rájuk szeretettel gondolok nemcsak távméretben, hanem testközvetben is. Akikkel ily együttműködésben olyan hazát alakítok, amely a jólétével, műveltségével kelt fiaiban büszkeséget, az idegenben s netáni ellenségben tisztetletet, irigységet akár. Amely nem azzal erős, hogy lökni, hanem hogy vonzani tud.

Folytassuk? Tekintettel a hűsvétra, a megkínzott és megfeszített nemzetek igazsága föllámadhatóságára?

Fúrás a lelkiismeretbe?

Nem is olyan régen – diákkoromban – szájtikkadásig szomjaztam – akkor utoljára –, hogy szószekekre léphessek. Jöttek Páparól, de még Csurgóról is legációba a velem egyosztályos diákok. Vitték föl a fejek fölé két kar közt a hatalmas bibliát. Fölütötték, és az ünnepre begyűlt a faluvégi, a pusztai szegénység is. No és persze mind a leány; az úri kisasszonyokat beleértve. A Sárviz-menti Cece református templomában vágytam volna hangommal és gondolataimmal ékeskedni; azokkal a ragyogó eszmékkel nagyrészt, melyeket arról a szószekekről egykor a község nagy szülőtte – republikánus ige-parazsat – szórt: Madarász László, a trónfosztó debreceni kormányznak gyanús gyémántokat is tiszta kézzel kezelő rendőr és postaügyi minisztere. (Mert ez a kettő akkor még együtt járt.) Vágyamnak nemcsak az volt az akadálya, hogy közben éppúgy iszonyodtam is a szószekei közszerepléstől, meg hogy az én gondolataim még Madarász Lászlóénál is kevésbé voltak templomba való, hanem elsősül az, hogy – bár nagybátyám indította az orgonánál a korusban a zsolnárt – nem voltom református. Előle igehirdetés végett szószekekre tanári nem lenne lealacsonyodás szellemi életünk legmagasabb rangú és tekintélyű képviselőinek részéről sem, ez a hitem. A legigénytelenebb hallgatóság és a legigényesebb igazságok viszonylatában sem. E szándékkal próbáltam kedvüket serkenteni, lelkiismeretüket megérinteni.

Hagyományőrző törekvések egy külső városrész iskolájában

Válságos korunk hullámverései közepette magunk – s ily módon az általunk nevelték –, képesek leszünk-e megjelni azt a biztos pontot, melyen állva „kifordíthatjuk sarkainból a világot”? S ha megtettük, amire sorsunk indított, kétségek, s remények nyugtalan váltakozásában visszatalálunk-e önmagunkhoz? Hiszünk, hogy a régiek megismerése ebben is segíthet. Tudjuk, hogy a múltjából kiforgatott ember hályogos szemmel vakoskodik a jövő küszöbén. Ezért indítottuk el egy alföldi település kertvárosi arcú külső negyedében, Rákóczi telepen működő iskolánkban 2000 májusában hagyományörző programunkat. A vállalható feladatok kitzésében és megvalósításában jól tudunk és tudunk ma is támaszkodni irodalmi múzeológusként szerzett tapasztalataimra, gyűjtéseimre, megjelent írásaimra s főképp a napponkénti tanári munkára. Diákjaink 6-7 évesen kapcsolódtak ehhez a tanítási óráikat, szabad idejüket egyaránt átható tevékenységhez. Programunk fő gondozója mindig a saját osztályom, de rendezvényeinknek az iskola valamennyi tanulója cselekvő részese, lelkes szereplője. Törekvésünk, hogy felébrésszük gyermekeink érdeklődését szűkebb hazánk: Békés megye, Orosháza iránt; cselekvési kompetenciájuk erősítésével bátorítsuk önálló felfedezéseiket, kutatásaikat; szellemi kalandozásaikkal, kultúrtúráink élményeivel megalapozzuk későbbi nyitottságukat; tájegységi művelődési, vallási, irodalmi emlékeink, népi hagyományaink ismertetésével fokozzuk ide tartozásuk érzését, vigyázva, hogy a provinciális gyökereken át is a nemzeti, egyetemes értékekből táplálkozzanak.

Programunk illeszkedik az irodalom, történelem, osztályfőnöki órákhoz, a hon- és népismeret, tánc- és drámajáték tanításához, a hagyományörző szakkörökhöz és foglalkozásokhoz, a jeles napok, iskolai ünnepek és rendezvények előkészítéséhez, helytörténeti kutatások, pályázatok megalkotásához. Épi-

tünk az orosházi művelődési intézmények, a városi könyvtár és a területi múzeum, valamint a hozzá kapcsolt megyei irodalmi gyűjtemény nyitottságára. Számítunk a szülők, nagyszülők együttműködési készségére. Úgy gondoljuk, sikerült elkerülni annak a hátrányait is, hogy a felsőbb évfolyamokról minden évben távoznak a nyolcadikosok, s újabb generáció veszi át a stafétabotot. Az iskolák átszervezése során ebben a tanévben megszűntek a gimnáziumi osztályaink, melyek, ha rövid ideig is, de lendületükkel, okos ötleteikkel gazdagították együttes munkánkat. Örömmel azonban több volt általános és középiskolásunk ma is visszájár és részese a hagyományörző munkánknak.

Az első évek témái, tapasztalatai

Az eddig eltelt nyolc év alatt a következő utat jártuk be. A 2000. esztendő Szent György napján városalapításunk évfordulóján *lakodalmas*t rendeztünk. Igaz, a régiek azt tartották, hogy orosházi ember áprilisban nem kel egybe, mert amilyen bolondos a hónap, olyan lesz a házasság is. Ennyiben szakítottunk a hagyományokkal, de a Zombárról ide települt öcsink által meghonosított *kücsös kalács*ból már nem engedtünk. (Orosháza török hódoltság utáni újranevesítése 1744. április 24-én kezdődött.) Nem tévedünk talán, ha azt állítjuk, ritkán gyarapszik az általános iskolások osztálykasszája menyasszonytáncból származó bevétellel. Ekkor azonban nagy derűltség közepette először az igazgatónk, majd a jelenlévő felnőttek nyíltak a zsebükbe az elkurjantott rigmusok hallatán:

*Íme itt áll előttünk az ékes menyasszony,
Hogy menyasszonyfejvel még egyet mulasson.
Táncoljon most vele mindenki egy kurtút,
De te ne tiporjék a cipőjének sarkát.
Gondoljanak arra, hogy drágáért varrták,
Azán tömjék meg forinttal a márkát.
Az asztalon van egy rosta meg egy tányér.
Én kezdem a táncot, a többi meg ráér.
Addig menjenek el forintért, fillérért,
Hűzd rá, Jóska komám, az új házaspárért!
– Húzzad cigány, disznót udok,
Nem tűrja föl az udvarod!
– Szűrő, szita, tejes lábas.
Álljon félre, aki házas.
– Nem látok én itten egyet se apácát,
Járjuk el hát mi is a menyecske táncát!*

Az ételek s az ifjú párnak szánt ajándékok elkészítésében szülők, nagyszülők irányításával minden diákunk buzgólkodott. A következő tanévtől az akkori 5. d osztály vezetésével további néprajzi hagyományokkal ismerkedtünk. Környékbeli idős emberek élményanyagából merítve, a helyi múzeum gyűjteményében búvárkodva, tanulmányokat, adattári dokumentumokat böngészve. Ennek gyümölcse lett az iskola első hagyományörző napja, melyet a keresztelés népszokása és a népi gyógy módok és babonák köré építettünk. Nehéz döntés elé állítottuk a közönséget:

„– Mondja má’ meg kend, melyönknek van igazsága? Mer’ hogy a dolog úgy áll, hogy Józsi kománk telis teli van szemölcsel. De nagyokkal ám! Én amondó vagyok, tekerje őket körül szorosán fekete cernával, attól hamarosan leszáradnak.

Ez a féleszű képes lenne lerohasztani a kezét a nyomorultnak. Szerintem meg csak az segít, ha kiáll a sógor a kapuba holdújuláskor, megfogja a szemölcsöt, osztán aszongya:

»Amit nézek, megújújon,
Amit fogok, meg emújon!«

– Bolondok maguk, párjával. Egy gyógyszerert ismer arra a tudomány: vizelje le a gazda a szemölcsét, aztán kössön rá kakastaréjt. Na, meg lehet köszönni, ide a markomba, aztán igyekezzenek haza az utasításommal.”

Sokat tanultunk a környékbeli gyógynövényeket gyűjtögetve. Felkutatuk azokat, akik jártasak a természet patikájában. Tavasszal a Gergely-járashoz kövte egy száz évvel ezelőti iskola hétköznapijait igyekeztünk megidézni. A Fővigyázó jókora bottal tette nyomatékosá a rend ismertetését: „Mihelyt villámodik reggel, jönni kell az iskolába. A napot itt főhászkodással kezdjük. Amíg a tanító úr a kisebbeket tanítja, a nagyobbaknak írniuk kell, hogy ne legyen módjuk a taszígálódásra. Ha a nagyokkal foglalkozik, a kicsiket egy felsőbb éves vigyázza. Itt és most hirdettetik ki, hogy

- az iskolát reggel 4-kor nyitjuk. Előbb senki ne is jöjjék!
- az írásra használandó fatáblát otthon kell viaszolni!
- mivel a tanító úr az idén már nem tartja a kisebb jószágait az osztályteremben, aki nem hoz magával lúdtollat, hazazavartatik!
- az oktatásért gyermekeként 40 krajczár, azon fölül újévkor egy kakas, iskolakezdekéskor tojás jár!
- fejbe vésendő, hogy a régi köpöladánkat köedényekre cseréltük, ezeket tessék használni!”

Azt is begyakorolhatták, hogyan kell az állatokat a gyümölcsfáktól eltávolítani: felforraltva fél akó agyagot, ugyanannyi ember – vagy baromfiganajt kevés marhavérrel. Az állott anyaggal bekenet fatörzs már nem esábitotta a jószágot. Rövid idő alatt mindenki kórusban fújta, mikor lesz eső:

- „– ha udvara van a Holdnak,
 ha messzire hallatszík a harangszó.
 – ha erősebben csipnek a legyek,
 – ha a fecske alacsonyan száll,
 – ha a hangyák gyorsabban futkároznak,
 – ha mosdik a macska,
 – ha a kutyák füvet esznek,
 – ha a kakasok gyakran kukorékolnak.”

Verebélyi Csabát és Papp Gergőt hónapokig foglalkoztatta a településünkötől néhány kilométerre lévő hajdani Lebuki csárda. Utánajártak, milyen betyárkalandokra emlékeznek a környékbeliek: „Megtudtuk, hogy betyárok gyakran és sikerrel portyáztak vidékünkön is. Üldözésüket akadályozták az olyan épületek, mint az Orosházáról Szentcsre vivő úton, a mai Nagymágochoshoz közel épített Lebuki csárda. A hármás útelágazás melletti alkalmatosság egyik része Békés, a másik Csongrád megyében feködt. Így a megyehatár átlépésétől eltöltött pandúrok tehetetlen dühvel nézték a másik oldalon helykén mulatozó betyárokat. A ma itt található fabödé mitsem zavarta képzeletünk szárnyalását. Immáron magnószalag őrzi, amit Tűth Katalin a szüleitől hallott: „Rózsa Sándorék a tanyájukat megközelíthetetlen, lápos helyeken ütötték fel. Legtöbb cimborájuk a szegények között akadt. Ők is főként a vásárhelyi pusztáról kerültek ide. Szükszavúan, a vásárhelyi nyelv jellegzetességeivel beszéltek. De hogy miattuk valaki meghött, azt nem hinném. Megverték, meghűntették, kieseztették, aki szolgált, de nem voltak gyilkosok”. A nép hőseiről persze minden idős szomszédunk szívesen mesélt.”

A „Rádió 47” 2001. október 30-án a következő hírt adhatta rólunk: „A rákócziitelepi általános iskola hatodik osztálya három díjat is hazahozott a mezőberényi általános iskola pályázatának eredményhirdetéséről a hét végén. Molnár Alexandraék első helyezést értek el a legendás orosházi múzeumigazgató, Nagy Gyula életművét feldolgozó interjújukkal. Ugyanebben a kategóriában lett második az orosházi parasztíró Csizmadia Imréről szóló dolgozat, a néprajzi kategóriában második díjat ért el Verebélyi Bertalan az orosházi lakodalmast bemutató munkájával.”

Tanulóink helyi nyelvjáráskutatásának eredménye egy hangkazetta, mely a környékbeli, izesen beszélő öregek és óvodások meséit, énekeit őrzi. A hangszájatosságokat s a vidék szokinesét tanulóink ki-ejtésével rögzítettük.

A tanévet pünkösdőléssel zártuk. Az érzékenyebb lelkűekre tekintettel a legények próbái közül kihagytuk ugyan a kakasütést. Megelégedve azzal, hogy a rigmust fújta apraja-nagyja: „Ó, milyen bajos élete, / Akinek nincs becsülete, / Az kakasok es úgy jártak, / Maguk alá vermet ástak, / Szegény kakas, szegény kakas”. A pünkösdi királylány választásánál azonban annál szigorúbbak voltunk.

2001 őszén vidékünk néprajzának elemei közül a táplálkozási szokásokban mélyültünk el, a görhe-, malé-, puliszkakészítésen túl még a disznóvágástól sem riadtunk meg. A nagy munka mellett környékbeli történeteket idéztünk fel:

„Tótéknak tavaly télvízen éppen disznóvágáskor boldogult meg az ányuk. A disznót meg má’ leölték, úgyhogy nem maradhatott félbe a munka. A mamát befektették hiát a kerek dagasztóteknőbe, amibe a húst szokták lesózni. Letakarták, kivítették a kamrába. Folyt tovább a munka. Estefelé belopódtak a cigányok, felkapták a teknőt. Meg se nézték, mit visznek, csak a hatodik kert alatt. Úgy megjíjedtek, hogy ott hagyták a halottat. Másnap az egész háznép kellett, mire fellelték szegény ányukat.”

Februárban tollforgató versenyt rendeztünk annak nyomán, hogy Móríciz Zsigmond 1927-es felolvasó körútján az orosházi ember, az orosházi föld es az orosházi búza dicséretét zengte. A született művek

közül Németh Orsolya írásából idézünk: „Anyukám mesélte, hogy a dédszüleink és a nagyszüleink is itt laktak. Ha Szabó tatácknál aludt, mindig korán reggel ébredt, mikor a tehének indultak a legelőre. Tata kinyitotta a nagykaput és a kolompaszt hallva már tudták is kifelé a marhák. Amikor estefelé hazajöttek, melyik-melyik magától a saját kapuján ballagott vissza az istállójába. Gyerekefjével anyukám nem értette, hogyan ismerték a haza vezető utat. Ma már csak annyit mond: bezzeg a jószág tudja, hova tartozik.”

A városalapítás következő évfordulóján a gyerekek az eddig szerzett ismereteiket az Orosházán tartott országos néprajzi konferencián villantották fel. A jeles előadókát felvonulató tanácskozás hangulatát a tizenegy éves gyerekek előlegezték meg. Rövid jelenetükkel 1744 áprilisára, a város első lakóinak érkezésére révedtek:

.... – Megérkeztünk. Nézzék csak, atyámfiai! Sítkel uram, ugye jó kövér föld ez?

– Az ám. Meg aztán itt nemesak hetven családnak jut hely.

– De fa sehol. Csak ez az egy árva vadkörtefa a vidéken.

– Sebaj. Jöjjenek hát le a szekeréről az asszonyok, gyerekek. Rajki komám, szóljal csak nekik.

– Nüm addig van az! Mőgállni!

– Adjon az Isten magának is. Jómagam Mojnár Gergely eszmadia volnék. Hát az úrban kit tisztelhetünk?

– Bennem? Bennem biz' a vásárhelyi előljáróságot. S mint ilyen, jogom van mögnézni a telepíthetőségi szerződés bizonyosságát. Lássam, van-e írás?

– Ihol ni. Egyenesen báró Harruckern Ferenc ömeltóságától.

– A' bizony, a Jóisten úgy igazgatá a szívet a Békés megyei főispán úrnak, hogy meghallgatott bennünket, szegény száműzötteket.

– Azt is megengedi, hogy szabadon gyakorolhassuk ágostai evangélikus hitünket.

– Könnyebb már a szívünk, mert három évig adót sem kell fizetnünk.

– Már pedig abban ne nagyon bizzatok, hogy itt békében élhettek! Betolakodóknak nincs helyük a határunkban!”

A továbbiakban tanítványaink az első telepes nemzedékek, a „hübj-emberek” rendkívüli szorgalmát ugyanúgy bizonyították, miképpen szóltak az itt is megjelenő, alföldi településekre jellemző hármasmagyar gyűritől, a vidéket Erdély felé átszelő kereskedelmi út jelentőségéről, a „csömpőjeg házakról”. Maguk készítette bábukon szemléltették a helyi népviseletet. Az erre az alkalomra összeállított hatalmas makett az iskola csaknem félszáz ügyes kezű diákjának munkáját őrzi. A használati eszközök és a régi tárgyak bemutatása után arról sem feledkeztek meg, hogy megszentelt búzával segítsék a konferencia résztvevőinek sikereit, szerencséjét.

2002 őszén, a Kossuth évforduló kapcsán Kossuth Lajos környékbeli kötődéseiről a helyi múzeum igazgatójával beszélgethettek tanítványaink. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc múzeumból kölcsönzött korabeli tárgyi emlékeit is kézzel-kézzel adhatták. Nagy meglepetés volt, amikor egy harmadikos fücska rájött az egyik iparosceh üzenetküldő ládikájának nyitójára. (A díszes darab már évtizedek óta őrizte a felnőttek előtt titkát a múzeum raktárának mélyén.) A nemzeti megbékélés gesztusát óhajtván az iskola udvarán két dílfát állítottunk egymás mellé: Kossuth és Görgey emlékére.

2003 áprilisában a megye irodalmi hagyományairól gyűjtött ismereteinket rendszerezhetjük. A bemutatott előtti hatalmas tablók készültek arról, hogy a különböző művelődéstörténeti korszakokhoz miként illeszkedett szűkebb pátriánk. A gyerekek tudták, hogy bár a Gesta Hungaroromban is olvasható a „Kőrösök”-ről és „Zeguholm”-ről, ám a megye irodalmi emlékeinek felbukkanása inkább a XVI. századra tehető. Szívesen idézték Tinódi Cronikájából Patócsi Ferenc menekülését a gyulai várból, Csokonai Dorottyajának dicső szavait a békési búzáról, s énekelték Bartóknak a környéken gyűjtött népdalait is. Okosan értelmezték az Ady-Szabolicska vitát. Büszkén emlegették a legnagyobbak: Petőfi, Arany, József Attila megyei kötődését. Remek hangulatot teremtettek a Don Quijote egyik jelenetével, melyet az akkor orosházi pap: Györy Vilmos fordított.

A gyűjtött, megismert hagyományok ébrentartása

Őszi hagyományörző napunkon az akkori hetedikesek felbujtására az eddig összegyűjtött és leírt anyagok dramatizálásával betyárkodtunk. (A nap vezérfonalául szolgáló „Veszélka Imre esküvése” című, itt-ott vaskos népi humort is felvillantó, valóságelmekre épülő jelenettel az országos amatőr talál-

közörségre is eljutottunk). Az iskolát már jóval a nagy nap előtt falragaszok árasztották el, a hajdani körözvényből idézve: „... az é honbani rablógazdálkodás vezérért. Rózsa Sándorról, ki a fölforgató párt által már a véstetjes forradalom alatt műeszközzel volt kiszemelve, s kinek kétségbeesett gonosztevők maradványaival ismét a Kossuthféle utóbbi terveket kell vala elősegíteni, hogy az országban újabb bántortalanságot terjesztszen, kézrekerítési jutalmul 10.000 pengő, vagyis 25.000 váltótörintnyi összeget tűz ki. E jutalmat, bármí sorsú legyen, az nyeri el, ki akár maga, akár másokkal egyesülve, saját tevékenysége, vagly a biztonasági közlönyökhöz avagy a” cs. Kir. Katonasághoz teendő bizonyos följelentés által ezen rablónak elfogatását és kézrekerítését eszközözlendi.”

A csábítás ellenére nem akadt, aki a „betyárok” ellen fordult volna. Inkább kezét-lábát törte mindenki, hogy méltónak találtsék a cimboraságokra: pedíg a betyárbanda nem a legszolidabb modorral vízített a jelenethől kiragadott párbeszédék szerint:

„– Be pofa, se kukk, se mukk!

– Nem kutyálkodik, nem mocorog!

– Hát egy se mondja, hozta Isten minálunk kígyelmeteket?

– Sebaj, anélkül is megvizsgáljuk, kinek milyen nehéz az erszénye.

Aki nem fickándozik, annak nem lesz bántódása.

– Jómagam Rózsa Sándor vonék, csak hogy tévedés ne essék, s ami híjával innen kikerülnek, másra nem fogják.

– Űssön a nehézség kendbe, meg a cimboráiba!

– Bora néném, maga sose tanulja meg, hogy jobb szél alá menni, mint széllel szemben?

Inkább mondja már, ki az a kis piros lány ott?

– Az a hamis nézésű? Hát a vén Szabó unokája, annak, aki tavaly meghött.

– Az a csúnya nézésű meg ott mellette a szüléje?

– Az a’! Én aztán nem mondok senkiről semmit, főképp nem rosszat, de olyan a szeme, mint a kígyóé. Azt se engedné, hogy a lánya kezét megfogják. Aszongya, hogy nem kell mindjárt szerbuszolni. A hálokon se röstell egész éjszaka báméskodni.

– Akkor vissza szó, vegye úgy, mintha nem kérdeztük volna.

– Ne szóljal te az én nevemben, hallgasson az ötödik kerék!

E részlet is érzékelteti, hogy a néphagyomány és az irodalmi hogyan alakította a közgondolkodást a legismertebb magyar betyár személyiségéről, hogyan lett a népi hősök egyike. Akadt diákunk, aki a tanítási órákon nem fogalmazott meg soha egy teljes mondatot sem, de a bemutatkozás előkészítésekor ragaszkodott ahhoz, hogy kulcsszerepet kapjon. Azt a karikáspattogatást a Hortobágyon is megcsodálnák, amellyel a mi szófukar fiúnk az alkalmatlan fejfedőket sorra lekapkodta.

A következő hagyományörző napon Lúdas Matyit idéztük, de nem csak az iskola falai közé. Hiszen a Döbrögi fájdalmaina alkalmas gyógyírokat faluszerte gyűjtöttük, s a nagy csapatát is a település legszebb fájánál kellett elszenvednie, a környékbeliek együtt érzőnek éppen nem mondható derűtsége közepette.

A programban akkor már négy éve résztvevő nyolcadikosok október végén a környék pedagógusait, saját tanáraikat, szüleiket kalauzolták végig a helyi múzeum épületén. Még rendhagyó kiállításvezetőt is készítettek, üzenetvivő tokban átadva minden vendégnek: „Bévül a rákócizélepi iskola nyolcadikosainak a papirosáival. Mindazoknak kezébe, kik elfogadták az ő szives invitálásukat: az Úrnak 2003. esztendeje. Mindszent havának utolsó hetire az múzeumnak falai közé. Megtoldva jókívánságainkkal, mint illendő.”

Néhány kolléga zavartan vallotta be, hogy néhány dolgról még csak nem is hallott, melyről tanulóink beavatottak módjára magyaráztak.

Karácsonyra a vidék betlehemes játékaiból, formuláiból állítottunk össze egy darabot. A magunk készítette csutkabábokkal megyénk más városaiiban is bemutatkozhattunk.

Élettörténetek gyűjtése

A következő évet önálló gyűjtő- és kutatómunkával töltötték a programhoz kötődők. Nemesak jeles helybéli emberek életével, munkásságával, de az iskola történetével, sőt az orosházi zsidók élete 1944

nyári hónapjainak részleteivel is megismerkedtek. Túlélők, leszármazottak nyomozó emlékeit őrzik a gyűjtött hanganyagok.

Hagyományörző tevékenységünket valamennyi rákóczi telepi iskolást megmozgató, látványos rendezvényekkel kezdtük 2000-ben. Azóta is minden tanév elejére kitalálunk egy, az újonnan belépők figyelmét is felkeltő mozgalmas napot. A továbbiakban azonban mind elvontabb elemekkel ismertetjük meg diákjainkat. A rendszeres munkálkodást, a szintetizáló gondolkodást, a téma egyre mélyebb vizsgálatát azonban már nem vállalja minden résztvevőnk, de a kitaróbbak száma – örömünkre – évről-évre nő.

Programunk jelenlegi szakaszában először az orosházi őnéletirő parasztnak munkásságával ismertettünk. Így építhettük a Magvető Könyvkiadónál két kötetet is megjelentető helybéli paraszttíró. Csizmadia Imre 1956. évről szóló emlékeire az iskolai október 23-i megemlékezésünket. Diákjaink rádőbbehettek arra, hogy a XX. század viharai nem álltak meg nagyapáik, dédapáik tanyáinak mezsgyéinél sem. Tiszta lelkű, kérges tenyerű, olykor már-már akarnok emberek bizonyították előttük, hogyan lehet lábukat megvetve őrizni méltóságukat, még akkor is, ha olykor alul maradnak. Az egyszerű szavakkal megrajzolt történelmi tabló hitelesebbnek bizonyult számukra bármely tankönyvnl.

Ezért is vállalkoztunk 2007-ben világháborús emlékek gyűjtésére. Eközben megessett, hogy az érdeklődő unoka döbbsentette rá a szüleit arra, milyen fontos a (még) köztük élő idősebbeket szóra bírni. Akik közül mindig örködött a zajló jég mellett valaki. Akik nem akarják saját jelentőségüket felnagytítani, hiszen olykor még szemérmességüket is le kell küzdeni, hogy feltárhassák érzéseiket, gondolataikat, újraformálják énjüket a világ szeme előtt. Akiknek története néhány ponton egybefonódnak, mégis mind egyéniek. Ha ennek a többféleségnek az elfogadásában, a különbözőségekre való rácsodálkozásban is előrébb vittük tanítványainkat, az a hagyományörzés újabb hozadéka. S talán egy aprócska segítség ahhoz, hogy a tőlünk kikerülő maguk is dacolhassanak a világgal, s a belőle szakajtott darabkán biztosabban állhassanak. Ha kell, rendíthetetlenül, ha kell, huncut kacsinással, ha kell, egyszerű kívánságokkal, miként Csizmadia Imre: „Nagyapám fohásza” című versében olvasták:

*„Nem kívánok én egyebet,
1 jó, hű feleség lelhesse kedvemet.
2 százezer arany üsse erszinyömet.
3 jó ház lögyön Pestön birtokomba.
4 dörök szürke ló befogva hintómba.
5 inas és szakács parantsolatomra
6 tál itelt hozzon tüstint asztaalomra.
Azután 7 jó pipa dohánt kiszívni,
Aztán 8 jó barátommal mulatozni.
9 óra után kívánok jó nyugovást:
Ó, egeknek ura, nöm kívánok én mást!”*

Bárdos Zsuzsa

Mátyás aranyforintját, akár Nagy Lajos pénztét, Szent László csatába induló alakja díszítette.

A mondabeli szegény ember ilyet talált a fazeka fenekén.

Kósa László: Megjártam a hadak útját (Móra, 1980) című könyvéből